

Tatjana Novović¹

Filozofski fakultet u Nikšiću

Univerzitet Crne Gore

Primljen: 19. 5. 2025.

Prihvaćen: 25. 07. 2025.

UDC: 316.356.2-055.52(497.16)

DOI:10.19090/ps.2025.2.208-228

Originalni naučni rad

DIMENZIJE RODITELJSTVA U SAVREMENOM CRNOGORSKOM KONTEKSTU

Apstrakt

Tema roditeljstva je svezremena i veoma kompleksna, aktuelna i podložna različitim naučno-teorijskim i empirijskim analizama. Tema našeg istraživanja bila je usmjerena na propitivanje mišljenja roditelja djece predškolskog uzrasta, putem online upitnika i sagledavanje njihove samo/procjene dominantnog vaspitnog stila u današnjoj crnogorskoj porodici. Takođe, propitali smo njihovu percepciju najboljeg dječjeg interesa, kao i vaspitnih postupaka koji, po njihovoj procjeni, najefikasnije vode dječjoj dobrobiti. Uzorak je činilo 159 ispitanika iz sve tri crnogorske regije. Istraživački rezultati pokazuju da prema samoocjeni roditelja, preovladavaju demokratski (autoritativni), a potom autoritarni vaspitni stil u crnogorskoj obitelji. U izboru vaspitnih ciljeva, takođe, uočavamo dva različito određena složaja odgovora, dok jedni teže modelovanju autonomnog djeteta, s izgrađenim osjećajem vlastite vrijednosti, drugi prednost daju poželjnom, "uzornom", pa i instrumentalizovanom ponašanju, iz vizure etabliranih društvenih diskursa i prevalencije poznatih socijalno poželjnih normi. Rezultati pokazuju da prema percepcijama roditelja dominira autoritativno roditeljstvo, dok u viziji dobrobiti za dijete preovlađuje vizija socijalno poželjnog dobro "adaptiranog" djeteta.

Ključne riječi: dobrobit djeteta; porodica; roditelji; vaspitni stil

Uvod

Porodica u svom svecivilizacijskom hodu i fluidnom hronotopskom perpetuiranju jedinstvenih relacija, "živi" u vrlo različito strukturisanim kontekstualnim prilikama. Fenomenološki, izvan posebnih modaliteta, horizontalno i transgeneracijski, ona predstavlja dominantno ključni agens i bazičnu sredinu u kojoj individua sazrijeva, kultiviše svoje potencijale

¹ tatjanan@ucg.ac.me

i uspostavlja manje ili više plodonosne interakcije. U savremenim kontekstualnim okolnostima, porodica kao složeni sistem, "otvoren za interpretaciju i varijabilan od društva do društva i između individua" (Larrabee & Kim, 2010: 354), prirodno zrcali različitim strukturnim odnosima, dinamikom i relacijama između njenih učesnika, mijenjajući se s vremenom i ukupnim društvenim i mikrogibanjima (Novović i Popović, 2017). Pedagoške dimenzije našeg istraživačkog interesovanja usmjerene su na vaspitne strategije roditeljavanja u periodu ranog razvoja djeteta. U prezentnom društvenom kontekstu, svjedočimo transformisanju porodičnih modaliteta unutar različitih, sveopštih promjenama dimenzioniranih interpersonalnih i intrapersonalnih odnosa. Vaspitni izazovi su sjevremeno prisutni u svim kontekstualno-hronološkim etapama razvoja porodice i ostalih nužno participirajućih sistemski "ugnježdenih struktura" (Bronfenbrenner, 1992). Predmet našeg istraživanja jeste preispitivanje mišljenja roditelja o dominantim vaspitnim stilovima u crnogorskim porodicama i načina percipiranja najboljeg interesa djeteta u postojećim društvenim prilikama.

U radu ćemo se posebno fokusirati na aspekte roditeljskih vaspitnih stilova i njima immanentnih postupaka u crnogorskoj porodici, sa djecom predškolskog uzrasta, prema samo(pr)ocjenama roditelja, kao ispitanika.

Roditeljski vaspitni stilovi

O vaspitnim stilovima u literaturi, uz relevantna teorijska utemeljenja i polazišta, nalazimo različita obrazloženja i klasifikacije. Porodica kao fluidno konstituisani sistem prirodno prolazi kroz dugu i izazovnu trajektoriju, pa su i zahtjevi u pogledu vaspitne djelatnosti determinisani razvojnou etapom ove primarne zajednice kao bazičnog zaleđa individue (Dragišić Labaš, 2014). Pored ličnih, genetskih, kulturološko-sistemskih faktora, na ponašanje i razvoj dječjih potencijala utiču nužno vaspitni postupci roditelja u ranorazvojnim fazama djeteta (Koestner et al., 1990). Matejević (2007) definiše vaspitni stil kao relativno dosledan način ponašanja i djelovanja roditelja kojim dimenzioniraju transakcije sa djetetom. Za razvoj prosocijalne orijentacije kod djece, suportivna je porodična sredina, u kojoj se uvažavaju dječje raznorodne i višeslojne potrebe, od primarnih do lično-prokreativnih i svaka individua se ohrabruje da projektuje širok dijapazon emocija, razvijajući vlastitu senzitivnost i moguću responzivnost (Barnett et al., 1996). Ugledajući se na roditelje, djeca filtriraju kroz svoju ličnu percepciju određene vaspitne poruke i postupno internalizuju vlastiti vrijednosni sistem (Opačić i sar., 1995). Dajana Baumrind (1966) ističe da je roditeljski vaspitni stil moguće opisati kombinovanjem dvije ključne dimenzije: afektivne, koja implicira nivo roditeljske topline i, sa druge strane, nivoa kontrole, koji implicira ponašajne varijacije između polova popustljivosti i ograničavajuće-restriktivnog vaspitanja (Matejević, 2007). Kombinovanjem pomenutih dimenzija dobijaju se četiri vaspitna stila: toplo-popustljiv,

hladno-popustljiv, toplo-ograničavajući i hladno-ograničavajući pristup (Pavićević, 2016). Baumrindova (1966) razmatrajući različite sklopove ponašajnih postupaka roditelja izdvaja tri dominantna vaspitna stila: autoritarni, autoritativni (demokratski) i permisivni. Roditelji koji u svoje vaspitno ponašanje uključuju visoko naglašenu kontrolu, restriktivno i naredbodavno-subordinirajuće postupke, očekujući bespogovornu poslušnost djece, razvijaju autoritarni stil ponašanja. U takvom ambijentu, redukovanje prava na izbor, inicijativu, odlučivanje, može ishoditi infatilizovanjem i depersonalizovanjem ukupnih i individualno-personalnih potencijala djece (Todorović, 2005). Obično, ovaj tip roditeljavanja imanentan je patricentričnom ustrojstvu porodice (Dragišić Labaš, 2014). U porodici “autoritarne orijentacije” dominira psihološka kontrola, koja kod djeteta “utišava” autentične potrebe i pravo na izbor (Klarin i Đerđa, 2014). Roditelji sa autoritativnim (demokratskim) stilom u svom vaspitnom odnosu sa djecom imaju jasne i odmjereno-visoke zahtjeve, postavljaju određene granice i kontrolu, uz visok nivo emocionalne topline i podrške, izgrađujući odnos sa puno povjerenja i pozitivne uzajamnosti (Baumrind, 1966). Autori različitih studija istraživački utvrđuju da autoritativnost nije ni u jednoj situaciji imala štetne posledice po djecu (Steinberg et al., 1989; Adams & Ryan, 2000). Istraživački nalazi srodnih studija pokazuju da djeca, čije majke pretežno razvijaju autoritativni stil roditeljstva, izražavaju prosocijalno ponašanje (Guajardo, Snyder & Petersen, 2009; Yağmurlu et al., 2005; Altay & Güre, 2012). Gronlick i Pomerantz (2009) ističu da djeca, čiji roditelji pokazuju emocionalnu toplinu, podstiču autonomiju, pokazuju viši nivo kompetentnog i integrisanog ponašanja. Prema rezultatima brojnih istraživanja (Čudina Obradović i Obradović, 2006, Matejević i Todorović, 2012), djeca koja odrastaju u autoritativno ustrojenom porodičnom okruženju, kooperativnija su u odnosu sa vršnjacima i roditeljima, otvorenija, s jasnijom i realnijom slikom o sebi i visokim nivoom samoregusiranja i tolerancije na neuspjeh.

U pretjerano zaštitnički orjentisanoj roditeljskoj vaspitnoj sredini, djeca nemaju jasne granice, niti jasnije usaglašenu ponašajnu “magistralu”, što može ishoditi osjećanjem nesigurnosti, i fluidne predstave o sebi (Čudina Obradović i Obradović, 2006). F. Merije (2014) ističe da popustljivo ponašanje afirmiše infantilizam kao ponašajni stil djeteta, koji umnogome liči početnoj etapi u razvoju ličnosti – dječjoj infantilnosti, narcizmu, egocentrizmu (Tadić, Bodroški Spariosu, 2017). Jul (2021) baveći se izazovima u roditeljskom ponašanju posebno apostrofira pitanje *curling*-roditelja, koji se trude da kreiraju “minijaturni raj” u porodici, motreći na sve djetetove želje i emitujući implicitno nepovjerenje u djetetove snage. Maccoby i Martin (1983), razvijajući šire klasifikaciju vaspitnih stilova Baumrindove (1966), pomenutoj trijadi dodaju i indolentno-hladnopolustljivi stil, koji se rjeđe pojavljuje, a riječ je o roditeljskom ponašanju koje je lišeno brige i pažnje za dijete i neophodne emotivne podrške (Opsenica-Kostić, 2012). Prema “mercedes-

modelu” Milivojevića, roditeljski stilovi zavise od nivoa i omjera tri nužno povezana aspekta: pohvale ili nagrade, kritike ili kazne i roditeljskih zahtjeva (Milivojević i sar., 2007).

Majčinstvo i očinstvo kao dimenzije roditeljstva

Dijadni odnos na relaciji *majka-dijete* dimenzioniran je posebnom prisnošću, emocijama i multipliciranim relacijama (Pickens & Pizur-Barnekow, 2009). Životni stil majke gradi se kroz kontinuiranu verbalnu i neverbalnu interakciju, zajedničke aktivnosti ili “saokupacije” (mothering co-occupations), koje su ugodne i višestruko produktivne (npr. dojenje, igra sa djetetom) (Olson & Esdaile, 2004). Kroz zajedničko bivanje i mnoštvene “saokupacije” i transakciju, dijete i majka grade poseban odnos i doživljavaju inter/intraindividualni razvoj (Hendelja i Bartolac, 2021). Van Doesumova i sar. (2005), u okviru poznatog transakcijskog modela apostrofiraju tri mehanizma transakcije: genetski, neurobiološki i ranu interakciju majke i djeteta (Kožljan, 2023: 37). U interkulturalnom, transgeneracijskom perpetuiranju porodičnih uloga i odnosa, majčinstvo se “kodira kao spektakl božanskog, matrijarhalnog porijekla/energije stvaranja, što simbiotički tvori majčinski kontinent” (Omeragić, 2021: 120). Etika brige za dijete i dobrobit zajednice bitno je obilježje majčinstva (Traustadottir, 1991). Različiti kulturološko-diskurzivni obrasci uokviruju u značajnoj mjeri i vaspitne stilove majki i očeva u prirodnoj međusobnoj povezanosti i uslovljenosti. Na doživljaj majčinstva i način otjelovljenja ove uloge, utiču brojni spoljni faktori, poput uslova života, konteksta, porodične strukture, te se “majčinske prakse” oblikuju “in situ” (Čudina-Obradović i Obradović, 2003). U patricentričnom društvu sa dominantno autoritarnim modelom roditeljstva, uloga oca je bila “pijadestalna”, dok je u egalitarnom porodičnom ustrojstvu, ovaj roditelj zauzimao prirodno koparticipativnu poziciju (Vrcelj, 2019). Uloga oca u porodici, u patricentričnim kulturama, neodvojiva od uloge muškarca u „postpatrijarhatu i s aktivnim kulturološko-antropološkim praksama” (Omeragić, 2021: 125), uslovljena različitim očekivanjima u kontekstu, tradicijskim i transgeneracijskim obrascima poželjnog roditeljevanja. Transformisanje porodičnog sistema kroz civilizacijski hronotop, nužno je uticalo na redizajniranje pozicija, uloga i relacija među učesnicima porodičnih ćelija i pojavu tzv. “departenalizacije”. Iako se u istraživanjima ulogi oca prilazi iz različitih uglova, poput percepcije vaspitnog stila ili komparisanja sa ulogom i roditeljskim uticajem majke (Todorović, 2004; Mihić, 2005; Grubor i sar., 2008), uglavnom se prepoznaje manje topao odnos sa djetetom, sa nižim udjelom prisnosti, pozitivne razmjene i povjerenja (Mihić, 2010). Michael Lamb (1975) je istakao da je do sredine ‘70-ih godina prošlog vijeka otac bio “zaboravljeni sudionik” u djetetovom razvoju i “biološka nužnost koja igra minornu ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju djeteta” (Lamb, 1975: 246). Stoga se može uočiti da se porodično vaspitanje, do 90-ih godina 20. vijeka poistovjećivalo sa majčinstvom, budući da su se i istraživanja sprovodila, uglavnom sa majkama

(Čudina-Obradović i Obradović, 2003). U različitim recentnim istraživanjima uloga oca se propitivala kroz binarni sistem „prisustvo-odsustvo”, pa se zapravo uočavaju češće efekti odsustva nego prisustva i uključenosti oca (Lečić Toševski i sar., 2001). Kao što majčinstvo predstavlja konstrukt satkan od različitih uloga i načina sprovođenja “roditeljskih praksi”, tako i očinstvo implicira raznovrsne postupke, uslovljene fluidnim okolnostima porodične uključenosti i društvene sub/kulture (Marsiglio et al., 2000). Autori, koji su se bavili proučavanjem porodičnih odnosa, apostrofiraju značajnu ulogu oca u vaspitanju djece ukazujući na činjenicu da odsustvo ove roditeljske “figure”, može ishoditi dječjim maladaptivnim postupcima (Dogra, Parkin, Frake & Gale, 2002). Berdica (2015) govori o novoj krizi očinstva u kontekstu savremenih okolnosti i češće razvedenih brakova, usled čega primat u roditeljstvu pripada majkama, dok se “očevi pomjeraju ka periferiji roditeljskih događanja” (Berdica, 2015: 16).

Kako odgajati dijete?

Vaspitni postupci su svakako uslovljeni kulturološkim specifičnim vrijednostima i prioritetima, pa u kolektivističkim miljeima dominira poslušnost i nekritičko uklapanje u socijalni poredak, dok u drugim, više individualističkim društvima, prednost se daje nezavisnosti, radoznalosti, ličnim ciljevima (Čudina-Obradović i Obradović, 2002). No, prirodno, djeca se oblikuju “u organiziranim i dinamičkim sustavima koji uključuju složene središnje i vanjske razine utjecaja” (Brajša-Žganec, 2014: 157).

Model roditeljske bihevioralne regulacije dječjeg ponašanja vodi ka socijalizaciji, usmjerenoj dominantno ka spoljnim pravilima i zadatim obrascima društveno prihvatljivih normi, te su „deca tretirana kao sirovi materijal procesa socijalizacije“ (Qvortrup, 1985: 132). Nadzor nad dječjim postupcima, posebno u periodu srednjeg djetinjstva, pozitivno utiče na prosocijalne odnose djece, no bihevioralna regulacija je i u korelaciji sa eksternalizovanim problemima u ponašanju kao što su agresivnost i delinkvencija (Klarin i Đerđa, 2014). Psihološka kontrola ograničava socijalne interakcije i iskustva djeteta, budući da roditelji u ovakvim porodičnim relacijama emituju manipulativno, pasivno agresivno ponašanje u svojim postupcima (Silk et al., 2003). Ukoliko roditelji odgajaju djecu ukazujući im *uvažavanje* i povjerenje, doprinose njihovoj punijoj individuaciji i građenju osjećaja lične autonomije (Smojver-Ažić, 1998). Iz osjećanja vlastite vrijednosti ukotvljenog u autonomno ponašanje i doživljaj *selfa*, proističe stabilan individualni identitet, koji se formira kroz proces osobađanja ili primarne separacije djeteta iz simbiotskog odnosa sa roditeljima i spoznaju vlastitih individualnih obilježja i granica (McClanahan & Holmbeck, 1992). Jul (2021), analizirajući vaspitne postupke roditelja i njihovu povezanost sa dječjim samopoštovanjem, rasvjetljava optimalnu ulogu roditelja kao “svjetionika”, umjesto “svemogućeg zaštitnika”, koji “stoji čvrsto na svom mestu i redovno odašilje signale,

prema kojima se djeca, koja vrludaju okolo, mogu orjentisati.” (Jul, 2021: 143). Naime, djeca prirodno teže učenju o svijetu oko sebe i samima sebi, uspostavljajući postepeno vlastite granice, kroz uvide, propitivanja, kao jedini “put u više” i vlastitu “nad-određenost” (Freire, 2002). Vaspitni postupci utemeljeni u pozitivnim samoocjenama roditelja rezultiraju socioemocionalnom stabilnošću, kognitivnom zrelošću i autonomijom u ponašanju djeteta (Belsky, 1984). Steinberg i saradnici (1994) su identifikovali stilove porodičnog roditeljstva usrednjujući vaspitne postupke majki i očeva, no ova strategija je pokazala ograničenja. Opisujući pozitivne i osobenosti savremene porodice, koja je rezistentna na izazove promjenljivog užeg i šireg društvenog konteksta Golombok (2000) podcrtava: prilagodljivost, jasne uloge i komunikaciju, podsticanje autonomije pojedinca i podsticanje moralnih i etičkih smjernica vaspitanja (Lozančić, 2012).

Metod

Cilj našeg istraživanja je ispitati koji vaspitni stil dominira u crnogorskim porodicama (autoritativni/demokratski, popustljivi, autoritarni i indolentno-indiferentni), te na koji način roditelji vide najbolju perspektivu odrastanja za njihovu djecu, koje probleme posebno prepoznaju u procesu ostvarivanja roditeljskih obaveza, kao i što predlažu/očekuju u svrhu poboljšanja aktuelnih porodičnih prilika. Nužno se nameću i sledeća istraživačka pitanja:

- Koji su vaspitni ciljevi roditelja, tj. koje osobine djeteta vide kao poželjne i dobrobitne u njihovom ponašanju (dječijem)?
- Na koji način te osobine djece podstiču: afirmisanjem spoljnih ponašajano-adaptivnih postupaka kod djece ili unutrašnjih snaga, koje vode punijem samoprepoznavanju, samoregulisano, internalizovanju vrijednosti?

U istraživačkom uzorku, od 159 respondenata (152 majke, 5 očeva i 2 staratelja djeteta), ispitanici su odgovarali na pitanja iz tematski strukturiranog upitnika. Psihometrijska svojstva instrumenta su evaluirana kroz deskriptivne pokazatelje (srednja vrijednost, standardna devijacija, minimum, maksimum, distribucija).

Anketnim istraživanjem krossekcionog tipa nastojali smo direktno prikupiti podatke o odabranoj tematici, od ispitanika koji su reprezentanti populacije roditelja djece predškolskog uzrasta u Crnoj Gori (Bešić, 2019, str. 129). Upitnik je napravljen u svrhu propitivanja odabrane tematike i za potrebe ovog istraživanja. Pitanja su po svom sadržaju organizovana u okviru 4 kategorije : (a) demografska pitanja, kojima dobijamo podatke o ulozi ispitanika u roditeljstvu (majka, otac, staratelj), regija u kojoj žive (sjeverna, centralna, južna); (b) otvorena pitanja, za koje su, prema dobijenim sadržajima odgovora, definisane uže teme i kategorije; (c) zatvorena pitanja sa ponuđenim opcijama; (d) pitanja u obliku intervalne skale, putem kojih smo ispitivali nivo zastupljenosti određenih vaspitnih stilova roditeljevanja.

Pitanja su bila usmjerena na propitivanje mišljenja ispitanika o najpoželjnijim vaspitnim postupcima roditeljavanja, uvjerenjima o adekvatnim mjerama regulisanja dječjeg ponašanja, preprekama na koje nailaze u socijalnom kontekstu, te očekivanjima za potporu roditeljima i porodici. Skale pokazuju zadovoljavajuću internu konzistentnost, a rezultati ukazuju na normalnu distribuciju za demokratski/autoritativni stil roditeljstva, što je važno za primjenu parametrijskih testova (npr. ANOVA). Validnost instrumenta može se posredno potvrditi kroz teorijsko utemeljenje i diferencijaciju stilova ponašanja u skladu sa relevantnom literaturom. Za potrebe analize razlika po regijama i drugim demografskim varijablama korišćena je jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA), uz Leveneov test homogenosti varijanse i post hoc Tukey testove gdje je bilo primjenjivo.

Istraživanje je sprovedeno putem *google upitnika* 2024. godine i distribuirano posredovanjem Udruženja *Roditelji* u Crnoj Gori. Prilikom distribuiranja upitnika u uvodnom dijelu su date precizne informacije i ispitanici su upoznati sa tematikom i ciljem istraživanja. Anketiranje je bilo na bazi dobrovoljnog izbora i anonimno.

Rezultati istraživanja

Primijenjeni statistički pokazatelji izvide se na *kategorijskim* i *neprekidnim* varijablama. Za dobijanje opisnih statističkih pokazatelja na kategorijskim varijablama upotrebljava se učestalost njihovih vrijednosti (frekvencije). U okviru kriterijskih varijabli navedene su uloge ispitanika, regije u Crnoj Gori, u kojima žive naši respondenti (Tabela 1), kao i nivo njihovog obrazovanja. U Crnoj Gori postoje 3 geografske regije: primorska (Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar, Ulcinj), centralna (Podgorica, Cetinje i Nikšić) i sjeverna (Andrejevica, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Pljevlja, Plužine, Rožaje, Šavnik, Žabljak).

Tabela 1.

Regije u Crnoj Gori u kojima žive ispitanici

Valid	Frequency	Percent
PrimorskaCG	40	25.2
CentralnaCG	94	59.1
SjevernaCG	25	15.7
Total	159	100.0

Očekivano, najveći broj popunjenih upitnika nalazimo u centralnoj regiji (tabela 2), gdje je i najbrojnija populacija djece i roditelja u Crnoj Gori. U uzorku dominiraju visokoobrazovani roditelji (63.5%), dok su ostali (36,5%) sa završenom srednjom ili višom školom, a 62.9% njihove djece pohađa vrtić.

Vaspitni stil roditeljavanja u današnjoj crnogorskoj porodici

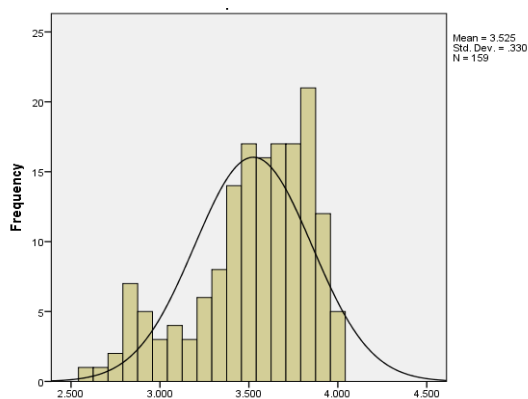
U okviru zadatka o determinantama roditeljskog stila, u upitniku je kreirana četvorostepena intervalna skala sa odgovarajućim kvalifikacionim opcijama, koje su grupisane po semantički srodnim obilježjima četiri, prethodno navedena modela vaspitanja djece (Tabela 2).

Tabela 2

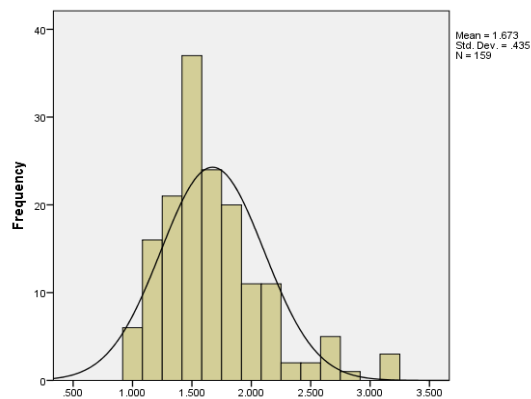
Roditeljski vaspitni stil

Valid	Demokratski stil	Indolentni stil	Popustljivi stil	Autoritarni stil
N	159	159	159	159
Missing	0	0	0	0
Mean	3.52463	1.67296	1.69811	2.21384
Median	3.58333	1.50000	1.75000	2.25000
Mode	3.833	1.500	1.250	2.000
Std. Deviation	.329561	.435295	.463950	.396620

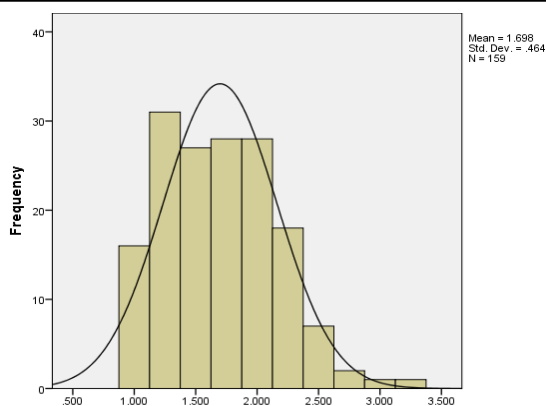
Demokratski (autoritativni) vaspitni stil ponašanja roditelja prema djeci, u četvorostepenoj skali, kreiranoj u okviru upitnika, dimenzioniran je putem odgovarajućih kvalifikacionih kategorija (nikada, rijetko, često, stalno), uz opcije: *jasne granice u postavljanju zahtjeva; uvažavanje djetetovog mišljenja i interesovanja; razumijevanje i dijeljenje problema; prihvatanje vlastitih grešaka; uključivanje djeteta u zajedničke obaveze, argumentovana kritika...*

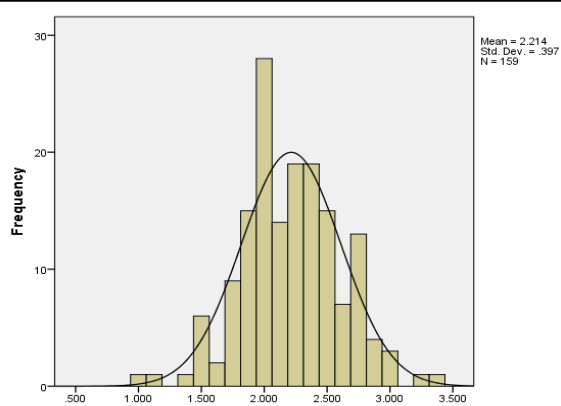
Grafikon 1
Demokratski stil

Grafikon 2
Indolentni stil

Grafikon 3
Popustljivi stil

Grafikon 4
Autoritarni stil

Zanimljivo je da nakon pomenutog, dominantno biranog, demokratskog/autoritativnog stila vaspitanja (tabela 2; graf 1), najfrekventnije izbore naših ispitanika/roditelja nalazimo u sasvim opozitnoj kategoriji kvalifikacionih odrednica autoritarnog stila, (Tabela 2; Grafikon 2), u kojem su pozicionirane tvrdnje: *djetetu postavljam granice u ponašanju bez uvažavanja njegovog/njenog mišljenja; važno mi je da dijete ide na sport, muziku, jezik i tu nema pogodbe; kad dijete pogriješi, kažnjavam ga ćutanjom; nekada uslovljavam dijete ako se ne drži pravila ponašanja; podstičem dijete da bude bolje od drugih; moja je poslednja uvijek.*

Popustljivo i indolentno ponašanje roditelja u odnosu sa djecom, prema dobijenim odgovorima naših ispitanika, zauzimaju znatno manje prostora u prikazanim distribucijama rezultata (tabela 2, graf 3 i 4). Iznenaduje znatno manji broj izbora opcija/odrednica popustljivog ponašanja roditelja, projektovanog kroz ponašajne manifestacije: *ispunjavam želje djeteta bez razmišljanja; popuštam pred dječijim uslovljavanjem; kupujem djetetu sve što poželi; odustajem od zahtjeva ako dijete negoduje...*

Vaspitni ciljevi roditelja ili koje osobine djeteta vide kao poželjne i dobrobitne?!

Od naših ispitanika smo nastojali saznati kako roditelji otjelovljuju koncept *dobrobiti* za dijete i iz kojeg rakursa prilaze dizajniranju, za dijete, najpoželjnijeg prospektivnog životnog interesa?! Na ovo pitanje otvorenog tipa, dobili smo različite odgovore, pa smo prema semantičnoj kongruentnosti sadržaja, izdvojili kategorije i odredili njihov nivo frekventnosti.

Tabela 3

Cilj vaspitanja

Valid	Frequency	Percent
uzorno ponašanje, poštovanje socijalnih normi, društveni uspjeh	85	53.5
samostalno zrelo, samosvjesno ponašanje	54	34.0

“biti dobar čovjek”	16	10.1
Ispitanik nije dao odgovor	4	2.5
Total	159	100.0

Analizirajući dobijene odgovore naših respondenata, zapažamo da je dominantna frekventnost izbora u pogledu cilja vaspitanja za dijete, u kategoriji: *uzorno ponašanje djeteta, uz poštovanje socijalnih normi i društveni uspjeh* (53.5%). Odabrani najpoželjniji ishod vaspitanja, utkiva se u matricu socijalnih normi i spoljne regulacije (u kongruenciji je sa nivoom i tipom sadržaja autoritarnog vaspitnog stila), pa ispitanici odgovaraju:

- *Važno je da su (djeca) poslušna, da poštuju mišljenje roditelja i starijih jer je to za njihovo dobro;*
 -*Treba da budu ućtivi i ljubazni (djeca), da znaju da cijene ono što roditelji i drugi odrasli čine za njih, da gledaju što se u društvu traži (!)*

Naši ispitanici, čije smo odgovore na pitanje o vaspitnom cilju, po kvalitetu sadržaja, reifikovanom u konstrukt dječje dobrobiti, uključili u kategoriju *samostalno zrelo, samosvjesno ponašanje djeteta* (34%), pišu da je potrebno:

- *Probuditi u njima (djeci) ono najbolje;*
 -*Naučiti ih da razmišljaju “svojom glavom”;*
 - *Cilj je imati dijete koje slobodno možemo pustiti u svijet, da zna da brine o sebi, a da pritom nikoga ne ugrozi.*

U nastavku su naši anketirani roditelji odgovarali koji slojevi iz one metaforične “glavice luka” (Hofstede, 2011) “omotavaju” vrijedno jezgro dječje dobrobiti, odnosno dobrog vaspitanja?!

Tabela 4

Karakteristike dobrog vaspitanja djeteta

Valid	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
vaspitanje koje podstiče dijete na poslušnost i uvažavanje mišljenja starijih, socijalno poželjno i “adaptirano” ponašanje (spoljašnji mehanizmi regulacije)	82	51.5	51.5	51.5
vaspitanje zasnovano na autoritetu, podršci djetetu da bude samostalno i samoregulisano;	69	43,4	43.4	94.9
Bez odgovora	8	5.0	5.0	99,9
Total	159	100.0	100.0	

Opisujući karakteristike “dobrog vaspitanja”, roditelji u najvećem broju ističu (82), da je najznačajnije razvijati kod djece odmjerenost i socijalno poželjno ponašanje, “u granicama”, uz uvažavanje drugih (spoljni mehanizmi regulacije), što je u korelaciji sa prethodno dobijenim

odgovorom u vezi sa ciljem vaspitanja. Roditelji/ispitanici izdvajaju značaj *spoljnih pravila* koja vode poslušnosti i bihevioralnoj, psihološkoj regulaciji ponašanja. U toj kategoriji su i odgovori koji sadrže i dimenziju instrumentalizovanja dječjeg ponašanja („*nema tu mnogo zanosa i želja, već ono što se u društvu traži, od čega se bolje živi*“, majka), čije posledice mogu biti u eksternalizovanim ponašajnim manifestacijama socijalno neprilagođenog ponašanja djece (Klarin i Đerđa, 2014).

Izazovi i prepreke u roditeljskom vaspitnom djelovanju

Kao najveći problem u aktuelnom i dominirajućem vaspitnom modelu, većina roditelja (47.8%) izdvaja inverziju uloga roditelja i djece, nesposobnost funkcionalnog razumijevanja i razlikovanja djetetovih želja i potreba (Tabela 5).

Tabela 5

Koji su najčešći problemi u vaspitnom ponašanju roditelja

	Frequency	Percent
zamjena uloga roditelja i djece, pretjerano udovoljavanje i ispunjavanje djetetovih želja	78	49.1
nedostatak zajednički provedenog vremena, djeca pred neprikladnim medijskim sadržajima, zanemarivanje	51	32.1
strogo kažnjavanje	15	9.4
spoljni izazovi, nespremnost roditelja za vaspitnu ulogu, neadekvatni životni uslovi	10	6.3
bez odgovora	5	3.1
Total	159	100.0

Prezaštitnički odnos roditelja i inverzija uloga djece i odraslih, nejasna i konfuzna distribucija moći, nedostajuće zajednički provedeno vrijeme, neke su od prepreka, koje naši ispitanici izdvajaju kao razlog vaspitne nedostatnosti (tabela 5). U okviru ove kategorije, ispitanici naglašavaju kao problem ispunjavanje dječjih želja "sad i odmah", ali i projektovanja vlastitih ambicija na dječje izbore. Nedostatak zajednički provedenog vremena, pa i zanemarivanje djece, nedostajuća kontrola nad slobodnim vremenom, izborom aktivnosti, koje djeca upražnjavaju, opcije su u okviru druge kategorije odgovora, a koje su apostrofirali 32.1% ispitanika (tabela 5). Ispitanici podcrtavaju problem prekomjerne izloženosti djece medijskim sadržajima, koji mogu biti upitnog karaktera.

Šta roditelji predlažu/očekuju?

Naši ispitanici u najvećem procentu (64%) smatraju da bi bilo od velikog značaja obezbijediti više pažnje roditeljima, u vidu sistemski organizovanih edukacija, da roditelji: "planiraju roditeljstvo", "nauče kako sa djecom da razgovaraju, da im postavljaju granice", "da

nauče kako kontrolisati izloženost medijima i video-igricama”, “da nauče kako djecu disciplinovati i da batina nije izašla iz raja..”, “...kako vratiti dostojanstvo, povjerenje i autoritet odraslima, roditeljima i nastavnicima”...

U našem istraživanju, roditelji ističu potrebu transformisanja sistemske politike u pravcu efikasnije zaštite porodice, uključivanje stručnjaka (psihologa, pedagoga, ljekara, psihoterapeuta...), koji će govoriti o uzrocima problema i poslasticama neadekvatnog uticaja roditelja na djecu, kao i uvođenje digitalnih resursa za roditelje, kao što su aplikacije i online platforme za edukaciju, savjete i razmjenu iskustava. Ostali učesnici u našem uzorku (36%) odgovaraju da je potrebna afirmacija holističke brige o porodici, putem obezbjeđivanja odgovarajućih uslova života i efikasnije društveno-institucionalne organizovane podrške djeci u predškolskim institucijama (prostorni uslovi, manji broj djece, veći broj stručnjaka, više igrovih materijala, raznovrsnija programska shema)...

Diskusija

Na osnovu dobijene empirijske evidencije, moguće je zaključiti da, prema odgovorima naših ispitanika/roditelja iz tri regije u Crnoj Gori, dominira demokratski (autoritativni) vaspitni stil roditeljavanja, pa naši ispitanici, čije smo odgovore pozicionirali u ovoj kategoriji, izražavaju visok nivo razumijevanja za dječje potrebe i interesovanja, nastojeći, po vlastitim navodima djeci dati pravo na dijalog, ali i jasne granice i proces prirodne „konscijentizacije“ (Freire, 2002; 14). Slično našim rezultatima, u istraživanju sprovedenom u Hrvatskoj (Koller-Trbović, 1994), na temelju samoocjena roditelja o vaspitnom stilu dominira autoritativno roditeljstvo, s tim da autori napominju da je sa malim djetetom “u prvom planu prihvatanje”. No, značajan broj naših ispitanika, činili su veoma ambiciozni roditelji u zahtjevima i isključivi u namjerama da njihova djeca budu uspješna i dostižna u projektovanim ciljevima (tabela 2, graf 4), koje sami postavljaju (autoritarni stil), u atmosferi naglašene “poslušnosti” ili „kulture šutnje“ (Freire, 2002). U uslovima autoritarnog roditeljstva, od djece se očekuje konformisanje roditeljskim očekivanjima bez mnogo prilika za preuzimanje vlastite odgovornosti, inicijative i samostalno rješavanje izazova (Hrkač, Pahljina-Reinić, 2015). Zapravo, u atmosferi naglašene kompetitivnosti, zamagljuje se djeci intrinzične vrijednosti (Tokić Zec i Mlinarević, 2023). Mensah i Kuranchie (2013) su u svojoj istraživačkoj studiji ukazali da djeca autoritativnih roditelja pokazuju visok nivo socijalne kompetentnosti, dok su djeca autoritarnih roditelja ocijenjena kao socijalno neadaptirana.

Znatno manji broj izbora opcija/odrednica u našem istraživanju se nalazi u kategoriji *popustljivog ponašanja* roditelja. Kuppens i Ceulemans (2018) prilikom preispitivanja vaspitnih stilova flamanskih roditelja djece od 8-10 godina ističu da regulisanje ponašanja djeteta nije nužno

povezano sa jednim stilom vaspitanja, te da je nužno razlikovanje “prelaznih” podstilova roditeljstva.

Cilj roditeljskog vaspitanja, nesumnjivo je *dobrobit* djeteta, koju različiti autori definišu kroz određene posebno odabrane kriterijske vizure, pa Vajtova (White, 2008, prema Pavlović Breneselović, 2010) ističe da se ovaj koncept može operacionalizovati kroz tri ključne sastavnice: “imati dobar život, živjeti dobar život (ostvarenje vrednosti i ideala), pozicionirati vlastiti život (iskustvo i subjektivnost)” (Pavlović Breneselović, 2010: 4). Ben-Arieh i sar. (2014) razmatraju tri dimenzije dječje dobrobiti: 1) uslovi života djece i objektivne mjere dobrobiti; 2) subjektivne procjene dobrobiti djece; 3) percepcije i vrednovanje dječjih ishoda od strane drugih važnih osoba u životu djece poput roditelja, učitelja i ostalih stručnjaka (Brajša Žganec i sar., 2019: 353). O doborobiti se, takođe može raspravljati kroz različite kroskulturne perspektive, pa se navedeni konstrukt mijenja u hronotopskoj i socio-kulturnoj mreži relacija (Woodhead & Faulkner, 2008). Ishodišni konstrukt dobrobiti, reifikovan dominantno kroz viziju samostalnosti djeteta u perspektivi, podcrtavaju i naši ispitanici u svojim izborima najpoželjnijeg vaspitnog cilja. Malaguzzi (1996) ističe da dijete posjeduje *stotinu jezika* za iskazivanje vlastitih kreativnih kapaciteta, a od odraslih, u značajnoj mjeri zavisi, da li će se ti potencijali aktualizovati i razvijati (Lemajić, Stojanac i Vukašinović, 2019). Razvijajući autonomiju, dijete zapravo razvija kritičko mišljenje, u stanju je da samostalno odlučuje, argumentuje vlastite izbore i istrajava u svojim namjerama, uz ohrabrivanje roditelja i drugih odraslih. Istovremeno, kroz svjesniji proces socijalizacije odvija se “učenje intersubjektivnosti”, tj. paralelno i povezano “podruštvljavanje i individuacija” (Ivković, 2010). U našem istraživanju značajan broj roditelja vjeruje da je za dječju dobrobit važno da “slušaju” i prate roditeljske “lekcije” i “socijalne norme”, uz elemente psihološke kontrole (Smetana & Daddis, 2002). Ako uporedimo frekvencije odgovora na pitanje o vaspitnom ponašanju i one koje su ispitanici dali u okviru intervalne skale o stilovima, u našem istraživanju, uočavamo disonancu u sadržaju njihovih percepcija. Dok su u samoocjeni demokratičniji i teže vaspitanju „autonomnog djeteta“, u percepciji poželjnog vaspitanja, naši ispitanici težište pomjeraju ka spoljnom lokusu kontrole i mehanizmima regulacije. Jul (2021) ističe da ključna riječ u svakoj zajednici “odnos” i ona je od izuzetnog značaja za dobrobit porodice, a za kvalitet relacija u porodici odgovornost pripada odraslima. Stoga je i u našem istraživanju i donošenju zaključaka, dodatni ograničavajući faktor kako to sugerišu Simons i Conger (2007) proističe iz činjenice da nemamo mogućnost uvida u različite stilove vaspitanja roditeljskog para. U tom smislu Marić (2021) konstatuje u istraživačkoj diskusiji vlastitih dobijenih nalaza značaj *uravnoteženoga i kongruentnoga roditeljskoga stila*, koji je najznačajniji prediktor kognitivne uključenosti djeteta. No, posebno je pitanje kako roditelji projektuju dobrobit sa aspekta rodne uloge djeteta i kako se to uklapa u heteronormativne obrasce naše tradicionalne

kulture (Vučković, 2023). Aunola i Nurmi (2005) zaključuju da vaspitni stil, koji implicira različite omjere psihološke kontrole i privrženosti zavisi od uzrasta djeteta, budući da se tokom srednjeg djetinjstva, nije još desilo emocionalno i psihološko odvajanje djeteta.

Jednofaktorskom analizom varijanse istražen je uticaj regije iz koje dolaze učesnici u našem istraživanju na vaspitno ponašanje i utvrđeno je da je stvarna razlika između srednjih vrijednosti mala, te da nema statistički značajnih razlika na nivou $p \leq 0.005$ (demokratski stil-0.126; autoritarni stil-0.158; popustljivi stil-0.222; indolentni stil-0.614). ANOVA analiza nije pokazala statistički značajne razlike u stilovima roditeljstva po regijama ($p > 0.05$), što može ukazivati na relativno ujednačen obrazac roditeljskog ponašanja unutar zemlje, bez obzira na geografski kontekst. Uočeni obrasci naglašavaju potrebu za sistemskom podrškom roditeljima kroz edukaciju, savjetovanje i jačanje roditeljskih kompetencija.

Zaključak

Sagledavajući rezultate istraživanja, usmjerenog na vaspitno ponašanje roditelja u aktuelnom crnogorskom društvenom kontekstu, prvenstveno potcrtavamo određene antagonističke perspektive u pogledu izbora najpoželjnijeg modela dječje dobrobiti, odnosno postupaka koji, po mišljenju naših ispitanika najcjelishodnije vode ka projektovanim najboljim interesima djeteta. U izboru vaspitnih stilova, izdvajaju se dvije dominantne i međusobno sadržajno-semantički udaljene kategorije odgovora, koje upućuju na demokratsko-autoritativni i, s druge strane, autoritarni stil roditeljskoga ponašanja. Dominiraju odgovori roditelja koji afirmišu demokratski/autoritativni stil roditeljskog vaspitanja i emituju visok nivo razumijevanja za dječje potrebe i interesovanja. Oni u svojim odgovorima i percepciji poželjnog roditeljevanja, afirmišu perspektivu autonomnog ponašanja djeteta, kao dostižni cilj *dobrobiti* za sve sudionike u porodici i zajednici. Ističu u svojim odgovorima da poštuju djetetove potrebe u emocionalnoj klimi pune uzajamnosti, uz visok nivo tolerancije. U “autoritarno-poslušničkom modelu”, koji zaprema drugu po redu najfrekventniju kategoriju odabranih odgovora naših respondenata, u roditeljskom ponašanju nalazimo elemente kontrole ponašanja i psihološke kontrole djeteta. Roditelji prednost daju spoljnim socionormativima, kao dominatnim referentnim ponašajnim vodiljama i kompetitivnom odnosu u dječjem dosezanju uspjeha. Postavljanjem ozbiljnijih zahtjeva, roditelji očekuju “sigurniji život” i bolju perspektivu za svoju djecu. U izboru vaspitnih ciljeva, takođe, uočavamo dva različito vrijednosno postulirana “grozda” odgovora, dok jedni teže modelovanju autonomnog, samoregulisano ponašanja djeteta sa izgrađenim osjećanjem lične vrijednosti, drugi prednost daju “uzornom”, spolja orjentisanom, pa i instrumentalizovanom ponašanju, iz vizure etabliranih društvenih diskursa i prevalencije poznatih socionormativa. Naši ispitanici smatraju da je potrebno sistemski unaprijediti i afirmisati koncept roditeljstva, obezbijediti odgovarajuću

promociju zdravih stilova roditeljstva u medijima, kako bi se u javnom diskursu snažnije etablirale vrijednosti uzajamnog poštovanja, emocionalne podrške i dosljednog ponašanja.

U svrhu određenijeg trasiranja narednih pravaca razvoja fokusirane problematike, moguće je konstatovati izvjesna ograničenja sprovedenog istraživanja. Uzorak je formiran “spontano”, anketa je upućena roditeljima, ali su se odazvale majke, dominantno (95,6%), tako da nam nedostaje perspektiva očeva o vaspitnom ponašanju i viziji dobra za djecu. Stoga bi u narednom istraživačkom koraku bilo poželjno proširiti uzorak i namjenski uključiti veći broj očeva, kako bismo napravili temeljniji uvid u stepen i sadržaj razlika u roditeljskom paru, kao i nivo kongruentnosti u njihovim izborima ponašajnih prioriteta u vaspitavanju djece. Svakako, širi uzorak, višenaspekatsko sagledavanje i koreliranje stilova roditeljskog ponašanja sa određenim dimenzijama kognitivnog, socio-emocionalnog “reda” kod djece, uz primjenu odgovarajućih, namjenski strukturisanih instrumenata, mogu biti zanimljiv izazov za dalji razvoj fokusirane “otvorene” problematike.

DIMENSIONS OF PARENTING IN THE MODERN MONTENEGRIN CONTEXT

Abstract

The topic of parenthood is a rather complex one, both contemporary and of lasting relevance, and as such has been the subject of various scientific-theoretical and empirical analyses. The aim of our research was to gather the opinions of parents of preschool children through an online questionnaire and to investigate their self-assessment of the prevailing parenting style in today's Montenegrin family. We also asked about their perceptions of child welfare and the parenting practises that they believe contribute most effectively to the child's welfare. The sample consisted of 159 respondents from all three Montenegrin regions. The research results show that, according to the parents' self-assessment, democratic (authoritative) followed by authoritarian parenting styles predominate in Montenegrin families. We have also identified two differently determined combinations of responses in the choice of parenting goals—one of which seeks to model an autonomous child with a built-up sense of self-worth, while the other focuses on desirable, "exemplary" and even instrumentalized behavior from the point of view of established social discourses and the prevalence of known social norms of desirability. The results show that, according to parents' statements, authoritative parenting dominates, while the vision of well-being for the child is dominated by the vision of a socially desirable well-adjusted child.

Keywords: child well-being; family; parents; parenting style

Literatura

- Adams, G. R., & Ryan, B. A. (2000). *A longitudinal analysis of family relationships and children's school achievement in one- and two-parent families*.
<https://publications.gc.ca/site/archived-archived.html?url=https%3A%2F%2Fpublications.gc.ca%2Fcollections%2Fcollection%2F2012%2Fhrhdc-hrsdc%2FMP32-28-01-1-8-eng.pdf>
- Altay, F. B., & Güre, A. (2012). Relationship among the parenting styles and the social competence and prosocial behaviors of the children who are attending to state and private preschools. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2712–2718.
- Aunola, K., & Nurmi, J.-E. (2005). The Role of Parenting Styles in Children's Problem Behavior. *Child Development*, 76(6), 1144–1159. <http://www.jstor.org/stable/3696624>
- Barnett, W. P., & Burgelman, R. A. (1996). Evolutionary Perspectives on Strategy. *Strategic Management Journal*, 17, 5–19. <http://www.jstor.org/stable/2486901>.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907. <https://doi.org/10.2307/1126611>.
- Belsky, J. (1984). The Determinants of Parenting: A Process Model. *Child Development*, 55(1), 83–96. <https://doi.org/10.2307/1129836>.
- Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I., & Korbin, J. E. (2014). Multifaceted concept of child well-being. *Handbook of child well-being*, 1, 1-27.
- Berdica, J. (2015). *Očevi i djeca: socio-etički ogled*. In book: *Pravna zaštita prava na (zajedničku) roditeljsku skrb*. Edition: Obiteljskoppravna biblioteka. Publisher: Pravni fakultet Osijek. Editor: Branka Rešetar. str. 31 – 58.
- Bešić, M. (2019). *Metodologija društvenih nauka*. Akademski knjiga, Novi Sad.
- Brajša Žganec, A., Slaviček, M. (2014). Obitelj i škola: utjecaj obiteljskog sustava na funkcioniranje djeteta u školi. U *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (ur. Andreja Brajša-Žganec, Josip Lopižić, Zvezdan Penezić).
- Brajša Žganec, A., Franc, R., Kaliterna Lipovčan, Lj., Dević, I., Tadić Vujčić, M., Babarović, T. (2019). Sudjelovanje djece i mladih u istraživanju dobrobiti: kvalitativna analiza. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*; br. 30, str. 351-376.
- Bronfenbrenner, U. (1992). *Ecological systems theory*. London, UK: Jessica Kingsley.
- Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2003). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. Zagreb: *Rev. sac. polit.*, 10, 1, 45-68. <https://doi.org/10.3935/rsp.v10i1.139>.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjižnica.

- Dogra, N., Parkin, A., Frake, C., Gale, F. (2002). *A multidicplinary handbook of child and adolescent mental health for front line professionals*. Kingsly Publishers, London and New York.
- Dragišić Labaš, S. (2014). Rođenje deteta i kriza partnerstva: prikaz slučaja i partnerska terapija. *Sociologija*, 56,4, 474-494.
- Freire, (2002). *Pedagogija obespravljenih* (Pedagogy of the Oppressed). Zagreb: ODRAZ – Održivi razvoj zajednice.
- Golombok, S. (2000.) Parenting: What really counts? Philadelphia, PA: Routledge.
- Gronlick, W., & Pomerantz, E. (2009). Issues and challenges in studying parental control: Toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3, 165-170. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2009.00099>
- Grubor, S, Mihić, I., Zotović, M., i Petrović, J. (2008). Relacije selfkoncepta adolescenata i procenjenih vaspitnih stilova njihovih roditelja. *Pedagoška stvarnost*, 5,6, 622-63.
- Guajardo, N. R., Snyder, G., & Petersen, R. (2009). Relationships among parenting practices, parental stress, child behaviour, and children's social-cognitive development. *Infant and Child Development*, 18, 37–60. <https://doi.org/10.1002/icd.578>.
- Hendelja, I., i Bartolac, A. (2021). Iskustvo tranzicije u majčinstvo i promjene okupacijskog životnog stila mladih majki. *Ljetopis socijalnog rada*, 28 (3), 645-671.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- Hrkač, T., i Pahljina-Reinić, R. (2016). Uloga ciljnih orijentacija u odnosu roditeljskoga ponašanja i emocija postignuća kod adolescenata. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 25(1), 85-105.
- Ivković, M. (2010). Habermasova koncepcija sistemske kolonizacije sveta života. *Sociologija*, Vol. LII (2010), N° 1. (30.11.2024) Dostupno na: <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0038-03181001001I&lang=sr>
- Jul, J. (2021). *Pet temelja porodičnog života*. Agencija za izdavaštvo Harfa/Pametnica. Novi Sad.
- Klarin, M. i Đerđa, V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (2), 243-262. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v21i2.17>
- Koestner, R., Weinberger J. & Franz C. (1990). The family origins of empathic concern: a 26 year longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 709-717.
- Koller-Trbović, N. (1994). Struktura odgojnih stilova roditelja djece predškolske dobi. *Kriminologija i socijalna integracija*, vol. 2/2, 127-143. (28.11. 2024). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/93856>

- Kožljan, P. (2023). Roditeljski postupci i socijalna podrška u međugeneracijskom prijenosu rizika za mentalno zdravlje djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 30(1), 35-57.
- Kuppens, S. & Ceulemans, E. (2018). Parenting Styles: A Closer Look at a Well-Known Concept. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 16818. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1242-x> (preuzeto 24.8.2024).
- Lamb, M. E. (1975). Fathers: Forgotten contributors to child development. *Human development*, 18(4), 245-266.
- Larrabee, T. G., Kim, Y. (2010). Preservice Elementary Teachers' Perceptions of Family: Considering Future Instruction on Lesbian- and Gay-Headed Families. *Journal of Research in Childhood Education*, 24 (4), 351-365.
- Lečić Toševski, D., Draganić Gajić, S., & Stojanović, D. (2001). Poremećaji ličnosti porodični odnosi. *Psihijatrija danas*, 33, 101-112.
- Lemajić, A., Stojanac, M. i Vukašinović, A. (2019). PRETPOSTAVKE I POTICANJA AUTONOMIJE DJELOVANJA I MIŠLJENJA DJECE. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3 (3.), 165-176. (30.11.2024) Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/234854>
- Lozančić, A. J. (2012). Redefining the educational role of the family. *Croatian Journal of Education*, 13(4), 122-150. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/298422654_Redefining_the_educational_role_of_the_family.
- Malaguzzi, L. (1996). *The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Approach to Early Childhood Education*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Marić, T. (2021). Stilovi roditeljstva kao prediktori uključenosti učenika u obrazovni proces. *Croatian Journal of Education. Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 23(1.), 81-106.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., & Lamb, M. E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1173–1191. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01173.x>
- Matejević, M. (2007). *Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja*. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Matejević, M., i Todorović, J. (2012). *Funkcionalnost porodičnih odnosa i kompetentno roditeljstvo*. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology: vol. 4. socialization, personality, and social development* (4th ed., pp. 1-101). New York: Wiley.

- Mensah, M. K. & Kuranchie, A. (2013). Influence of Parenting Styles on the Social Development of Children. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, MCSER Publishing, Rome-Italy, 2 (3).
- McClanahan, G., & Holmbeck, G. N. (1992). Separation-individuation, family functioning, and psychological adjustment in college students: A construct validity study of the Separation-Individuation Test of Adolescence. *Journal of Personality Assessment*, 59(3), 468-485. Doi: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5903_4.
- Merije, F. (2014). *Obrazovanje je vaspitanje*. Etika i pedagogija. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Milivojević, Z., Bilban, K., Kokelj, V., Kramberg, M., Steiner, T., & Kožuh, B. (2007). *Mala knjiga za velike roditelje: priručnik za vaspitavanje dece*. Novi Sad: Psihopolis institute.
- Mihić, I. (2005). Uloga vaspitnog stila roditelja u proceni porodice. U: M. Franceško i M. Zotović (Ur.). *Ličnost u višekulturnom društvu: Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji* (str. 238-254). Novi Sad: Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Novović, T., Popović, D. (2017): Porodični kontekst kao dio predškolskog institucionalnog ambijenta u Crnoj Gori. *Inovacije u nastavi*, 82–95.
- Olson, J. A., & Esdaile, S. A. (2004). Mothering co-occupations in caring for infants and young children. *Mothering occupations: Challenge, agency, and participation*, 28-51.
- Omeragić, M. (2021). Majčinski kontinent kao prostor pisanja u djelima Jasmine Tešanović. *Folia linguistica et litteraria – časopis za nauku o jeziku i književnosti* (34) Filološki fakultet, Nikšić Univerzitet Crne Gore, 119-139.
- Opačić, G., Pjurkovska-Petrović, K., Ševkušić, S., Joksimović, S. (1995). Uloga porodice u formiranju vrednosti kod mladića. *Psihologija*, 1-2 str. 109-122.
- Opsenica-Kostić, J. (2012). *Adolescenti i njihovi roditelji u svetlu PART teorije* (Nepublikovana doktorska disertacija). Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
- Pavićević, M. (2016). Percipirani vaspitni stavovi roditelja kao prediktori interpersonalne orijentacije studenata. *Primenjena psihologija*, Vol. 9(3), STR. 293-311.
- Pavlović Breneselović, D. (2010). *Dobrobit deteta u programu naspram programa za dobrobit deteta*. <https://www.researchgate.net/publication/236974799> (4.10.2024).
- Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T. & Steinberg, L. (2003). Psychological controle and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.
- Simons, L. G., & Conger, R.D. (2007). Linking gender differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent developmental outcomes. *Journal of Family Issues*, 28, 212–241.

- Smetana, J. G. & Daddis, C. (2002). Domain-specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practices. *Child Development*, 73, 563-580.
- Smojver-Ažić, S. (1998). Proces separacije-individuacije adolescenata: prikaz upitnika. *Društvena istraživanja*. Zagreb br. 4-5 (36-37), 603-617.
- Steinberg, L., Elmen, J. D., & Mounts, N. (1989). Authoritative parenting, psychosocial maturity, and academic success in adolescents. *Child Development*, 60, 1424-1436.
- Pickens, N. D. & Pizur-Barnekow, K. (2009). Co-occupation: Extending the dialogue. *Journal of Occupational Science*. 16 (3), 151–156.
- Qvortrup, J. (1985). *Placing children in the division of labour*. In *Family and economy in modern society* (pp. 129-145). London: Palgrave Macmillan UK.
- Tadić, A. S., & Bodroški Spariosu, B. S. (2017). Vaspitanje kao odgovor na izazove savremenog doba. *Vaspitanje danas*, 19-25.
- Todorović, J. (2004). Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata. *Psihologija*, 37, 183-193.
- Todorović, J. (2005). *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*. Prosveta. DOI: 10.2298/PSI0402183T
- Tokić Zec, R., Mlinarević, V. (2023). Profesionalni identitet i vrijednosti učitelja u kulturi škole. *Obnovljeni Život*, 78(2), 221–230.
- Traustadottir, R. (1991). Mothers Who Care: Gender, Disability, and Family Life. *Journal of Family Issues*, 12(2), 211-228. <https://doi.org/10.1177/019251391012002005>
- Van Doesum, K. T. M., Hosman, C. M. H. & Riksen-Walraven, J. M. (2005). A model-based intervention for depressed mothers and their infants. *Infant Mental Health Journal*, 26 (2), 157–176. <https://doi.org/10.1002/imhj.20037> (1.11.2023).
- Vrcelj, S. (2019). Majčinstvo – podloga familijarizacije odgojno-obrazovnih ustanova. *JAH*, Vol. 10/1, No. 19. (29.11.2024). Dostupno na: <https://doi.org/10.21860/j.10.1.6>
- Vučković, D. (2023). Female Hero-Seekers in Folk Fairy Tales From XIX Century: Feminist Stories for Reading in Education. *Sage Open*, 13(3). <https://doi.org/10.1177/21582440231192109>.
- White, S. (2008). *But What is Well-Being? A framework for analysis in social and developmental policy and practice*. Bath: CDS
- Woodhead, M., & Faulkner, D. M. (2008). Subjects, objects or participants: Dilemmas of psychological research with children. In A. James & P. Christensen (Eds.), *Research with children*. London: Routledge.

Yağmurlu, B., Sanson, A. ve Köymen, S. B. (2005). Ebeveynlerin ve çocuk mizacının olumlu sosyal davranış gelişimine etkileri. *Zihin kuramının Belirleyici Rolü. Türk Psikoloji Dergisi*, 20 (55), 1-20.